

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (вересень–грудень 1914 р.)

У статті проаналізовано аспекти організаційно-представницької діяльності Союзу визволення України на теренах Османської імперії на початковому етапі Першої світової війни. Розглянуто роботу постійної місії Союзу в Стамбулі, зокрема її видавничі проекти, а також зусилля з формування позитивного сприйняття урядом Османської імперії ідеї відновлення української державності.

Ключові слова: Союз визволення України, Османська імперія, український національний рух, декларація, відозва.

Постановка проблеми. Наукове опрацювання означеного в заголовку аспекту теми було розпочато істориками діаспори, які досить активно досліджували різні сторони діяльності Союзу Визволення України (СВУ). Останній же проводив широку інформаційно-представницьку роботу в кількох європейських країнах (держави Почв'їрного Союзу, а також деякі нейтральні країни). У цьому відношенні значний науковий інтерес становить розвідка Р. Роздольського, який, аналізуючи у широкому контексті діяльність СВУ в Туреччині, навів важливі дані щодо планів австрійських і німецьких військових кіл використати полонених українців на півдні України та Кубані для дестабілізації ситуації в заплілі російської армії [1; 2]. Окремі фактичні дані про початки діяльності СВУ на теренах центральних держав наведені у дослідженні М. Сосновського [3, 128–137].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тоді ж в УРСР також з'явилися перші праці, присвячені деяким аспектам діяльності СВУ. Проте назвати їх науковими дослідженнями можна з великим застереженням. Швидше, їх слід трактувати як політичні памфлети, наповнені відвертими наклепами й несправедливими закидами проти СВУ та його діяльності [4]. Всебічний аналіз цієї проблеми вимагає ознайомлення з низкою публікацій німецьких і австрійських науковців, що містять у собі важливі фактичні дані та важливі концептуальні підходи до різних напрямків діяльності Союзу Визволення України, у тому числі й на міжнародній арені [5].

У другій половині 1990-х рр. історики України активізували роботу над вивченням різних аспектів діяльності Союзу Визволення України, що, як відомо, відігравав під час Першої світової війни провідну роль у справі ознайомлення європейської громадськості з «українською проблемою». Однією з «перших ластівок» у цьому напрямі стала брошура Б. Корольова і І. Михальського «Союз визволення України» (1914–1918 рр.): до історії створення та діяльності» [6], в якій, на основі використання широкого кола архівних матеріалів, проаналізовано основні напрями діяльності СВУ. Наукова вага брошури збільшується наведенням цінних у науковому відношенні додатків, які ілюструють різні аспекти діяльності діячів Союзу.

Нові оцінки діяльності СВУ присутні й в статті Ю. Лаврова, який подав науковий нарис першої фази його функціонування [7, 3–16]. Вплив війни на встановлення українсько-турецьких відносин було досліджено в статті М. Несук і Г. Ігнатенко [8, 113–119]. До вивчення специфіки діяльності СВУ звернувся в низці своїх публікацій та дисертації І. Срібняк [9, 88–94; 10]. В опублікованій ним 1999 р. монографії ці сюжети були додатково розвинуті та проаналізовані [11]. Активно працює у цьому напрямку І. Патер, досліджуючи весь спектр питань, пов'язаних з політичною й агітаційно-пропагандистською діяльністю СВУ в Європі [12; 13, 636–644]. Одними з найостанніших публікацій на заявлену тему стали розвідки С. Адамовича [14, 114–118] і Я. Таравської [15, 34–35], в яких фрагментарно окреслено інформаційно-представницьку активність СВУ в Османській імперії. До вивчення деяких аспектів українсько-турецьких міждержавних взаємин звернувся і Б. Сергійчук, який наголосив на ролі Туреччини в процесі визнання України на міжнародній арені [16, 60–63].

Мета статті – аналіз деяких аспектів організаційно-представницької діяльності СВУ на теренах Османської імперії на початковому етапі Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Попри певну зацікавленість дослідників окремими напрямками діяльності СВУ, обставини проведення його членами інформаційно-пропагандистської роботи ще досі залишається не повністю з'ясованими. Відтак для повнішого вив-

чення окресленої теми є доцільним залучення матеріалів періодичного видання СВУ – «Вістника Союзу Визволення України», а також спогадів, які містять важливу інформацію, яка суттєво доповнює відомості архівних та інших видів друкованих джерел. Вони відтворюють не тільки окремі події та явища, але й «атмосферу» епохи, психологічні портрети історичних осіб, водночас відбиваючи світогляд та особисту позицію їх авторів. Серед цих джерел значний інтерес являють спомини одного з провідних діячів СВУ – О. Скорописа-Йолтуховського [17, 205–235].

Напередодні Першої світової війни український самостійницький рух перебував у зародковому стані, що пояснювалось багатовіковою російською присутністю на українських землях. Втім, глобальне військове зіткнення держав Четверного союзу з Антантою, до складу якої входила й Росія, витворило для України цілком нові політичні можливості для активізації боротьби за відновлення української державності, даючи можливість привернути до цих питань увагу широких кіл європейської громадськості та тісно пов'язати їх з міжнародною політикою. Початок Першої світової війни призвів до значного поживлення діяльності українських політичних емігрантів з Наддніпрянщини, значна кількість яких у цей час перебувала в Галичині. Кінцева поразка Російської імперії, на думку українських діячів різного політичного спрямування, давала реальний шанс для національного самовизначення України та повної її самореалізації. Тим більше, що центральні держави, насамперед Німеччина, були зацікавлені у тому, аби надати Україні певний державно-політичний статус, і в такий спосіб створити «буферний» простір на кордоні з Російською імперією.

Наслідком цих сподівань стало створення 4 серпня 1914 р. у Львові «Союзу визволення України», який визначив своїм головним завданням здобуття Україною незалежності [11, 20–21]. Це положення було конкретизоване у програмі діяльності СВУ під назвою «Наша платформа». Констатувавши, що «об'єктивна історична konieczність вимагає, аби між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна українська держава», Союз узяв на себе «репрезентацію національно-політичних і соціально-економічних інтересів українського народу в Росії», пов'язавши «реалізацію своїх національно-політичних і економічних стремлень... з розбиттям Росії у війні» [18, 1–2]. Президія СВУ, в складі А. Жука, М. Меленевського, В. Дорошенка і О. Скорописа-Йолтуховського, ясно і недвозначно задекларували мету майбутньої діяльності організації, вже восени 1914 р. вдалася до налагодження контактів з провідними політиками союзної Центральним державам Османської імперії, з метою їх залучення до підтримки ідеї утворення незалежної Української держави.

За сприянням урядів Німеччини та Австро-Угорщини, у Стамбулі була створена постійна місія (делегатура) СВУ, на чолі з М. Меленевським, до складу якої увійшли дев'ять співробітників Союзу [8, 114]. Одним з перших кроків її діяльності стало розповсюдження серед турецької громадськості 200 примірників спеціальної відозви СВУ до турецького народу, якою висловлювалося сподівання, що «нова незалежна українська держава буде в сталім союзі з Оттоманською імперією» [19, 9]. Разом із тим, текст відозви (або матеріали про неї) були опубліковані кількома турецькими, німецькими й австрійськими часописами, що сприяло ознайомленню широких кіл європейської громадськості з проблемами та перспективами українського національного руху в Російській імперії [12, 101].

Завдяки енергійній діяльності делегатури СВУ, вищій політичний провід Османської імперії поступово змінював своє ставлення до «української проблеми», все виразніше демонструючи свою прихильність до ідеї відродження національної державності. Найзначнішим політичним здобутком СВУ у цьому відношенні слід уважати проголошення офіційних заяв турецькими державними діячами про позитивне ставлення Стамбулу до ідеї незалежності України. Це сталося після офіційної зустрічі керівника константинопольської місії СВУ М. Меленевського з міністром внутрішніх справ Талаат-беєм. Повідомлення про цю зустріч було вперше опубліковане 24 листопада 1914 р. на шпальтах франкомовної газети младотурків «Жен Тюрк».

У ній, зокрема, зазначалося, що Талаат-бей, від імені уряду Високої Порти, визнав (так само, як уряди Німеччини й Австро-Угорщини) «необхідність визволення України з-під російського панування», і що після розгрому Росії Оттоманський уряд буде готовий «допомогти українському народу створити незалежну державу». Також підкреслювалося, що «інтереси українців тісно пов'язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають

для себе українці, відділила б Росію від узбережжя Чорного моря. Створення неросійської слов'янської держави увільнило би Туреччину від політики інтриг і забаганок російського царства, яке прагне до того, щоб запанувати над Константинополем і морськими протоками» [20, 231–236].

Декларація Талаат-бея стала першим у міжнародних відносинах документом, в якому за українським народом визнавалося право створення власної держави. Завдяки тому, що вона була опублікована багатьма турецькими газетами, ця заява здобула широкий міжнародний резонанс, ставши відомою і підросійським українцям [8, 115]. Проголошення згадуваної декларації опосередковано спричинилося до того, що восени 1914 р. австрійське військове командування, спільно з делегатурою СВУ в Константинополі та т. зв. Турецько-німецьким комітетом, почало розробляти плани дестабілізації заплілля російської армії, шляхом організації повстанського руху серед гірських племен на Кавказі.

Представникові СВУ в Константинополі Меленевському вдалося переконати членів цього комітету, що для здійснення цієї мети можна використати й Україну, зокрема українське населення Кубані. Ця акція, яку планувалося поширити і на район Одеси, повинна була проходити за участю турецької армії. На початку листопада 1914 р. відбулася спільна нарада представників СВУ з довіреними особами військового міністра Туреччини Енверпаші щодо можливості проведення турецько-української воєнної акції, під час якої сторони дійшли згоди про необхідність підтримки дій українського відділу (після його висадки на російському узбережжі Чорного моря) турецькою армією [10, 53–54].

З огляду на цю домовленість, Союз вирішив звернутися до австрійського уряду, з проханням уможливити висилку експедиційного корпусу з 500 українців – 400 австрійсько-українських легіонерів і 100 «російських українців», які мали бути вибрані з полонених. Проте ці плани так і не були здійснені, бо дещо пізніше турецька сторона, висловивши свою готовність надати транспортні засоби для перевезення та десантування на російському узбережжі Чорного моря українського відділу, запропонувала йому «самостійно, без турецької підтримки підняти повстання на Північному Кавказі», причому далі, «десантувавшись у російському тилу, експедиція повинна буде діяти на свій страх і ризик» [1, 40; 2, 30–31].

Крім того, існували й значні труднощі з формуванням українського відділу – на 1 грудня 1914 р. СВУ подав прізвища лише трьох добровольців, з-посеред полонених російської армії в таборі Фрайштадт, які погодилися увійти до його складу. Відтак, планована воєнна операція (т. зв. «константинопольська акція»), не могла бути реалізована ані в 1915 р., ані тим більш 1916 р., коли російська армія провела дві успішні кампанії – Ерзерумську та Трапезундську, перенісши бойові дії на терени Османської імперії. Однак уже сам факт готовності уряду Туреччини допомогти українському народові у становленні його державності став своєрідною віхою, адже декларація Талаат-бея була фактично першою в новітній історії України офіційною заявою урядовця найвищого рівня, що мала далекосяжні наслідки. У лютому 1918 р. Туреччина (в числі інших держав Четверного союзу) визнала незалежність Української Народної Республіки, в такий спосіб довівши, що заява турецького міністра мала під собою тривалу перспективу.

З цього приводу турецький історик А. Курат зауважив, що створення незалежної України було б незаперечним позитивом для Туреччини, оскільки з розвалом Російської імперії зникла постійна загроза для Стамбула та Босфору. Україна ж, перебуваючи на стадії власного державотворення, не становила би жодної небезпеки для Туреччини, а крім того, Османська імперія мала би можливість надавати підтримку створенню в Криму татарсько-тюркської держави та за необхідності навіть спрямовувати туди військову допомогу [16, 60–63].

Висновки. Отже, інформаційно-пропагандистська та представницька діяльність СВУ в Стамбулі була позначена значною активністю, що істотним чином зумовлювалося важливістю встановлення та розвитку добросусідських взаємин між майбутньою Українською державою та Османською імперією, яка об'єктивно була зацікавлена у послабленні Російської імперії. Щоправда складний військовий стан, в якому опинилась Османська імперія невдовзі після початку Першої світової війни, не дозволяв їй перенести активні бойові акції ближче до українських земель, хоч османський уряд зробив усе, аби докладно ознайомити турецьку інтелігенцію з самостійницькими прагненнями тієї частини українського політикуму, який виступав за створення Української держави.

Список використаної літератури

1. Роздольський Р. До історії «Союзу Визволення України» / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – Ч. 1 (137). – С. 31–40.
2. Роздольський Р. До історії «Союзу Визволення України» / Р. Роздольський // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – Ч. 2 (138). – С. 29–35.
3. Сосновський М. Союз визволення України і політична діяльність Дмитра Донцова в Австрії, Німеччині та Швейцарії / М. Сосновський // Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк; Торонто, 1974. – С. 128–137.
4. Беляев В. Під чужими прапорами / В. Беляев, М. Рудницький. – К. : Радянський письменник, 1956. – 244 с.
5. Bihl W. Osterreich-Ungarn und der «Bund zur Befreiung der Ukraine» / W. Bihl // Osterreich und Europa. Festgabe fuer Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz-Wien-Koeln, 1965. – S. 505–518; Grebing H. Osterreich-Ungarn und die «Ukrainische Aktion 1914–1918» / H. Grebing // Jahrbuecher fuer Geschichte Oesteuropas. N. F. VI, 3. – S. 270–296.
6. Корольов Б. І. «Союз визволення України» (1914–1918 рр.) : До історії створення та діяльності / Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – Луганськ : Вид-во Луганського ін-ту післядипломної освіти, 1996. – 44 с.
7. Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України / Ю. П. Лавров // Український історичний журнал. – К., 1998. – № 4. – С. 17–32; № 5. – С. 3–16.
8. Несук М., Ігнатенко Г. Перша світова війна і встановлення українсько-турецьких відносин / М. Несук, Г. Ігнатенко // Перша світова війна і слов'янські народи : матеріали міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 113–119.
9. Срібняк І. Питання національної самосвідомості на сторінках періодичних видань Союзу Визволення України / І. Срібняк // Національна ідея та національна своєрідність у засобах масової інформації : Асиміляція чи інтеграція в багатонаціональні суспільства Центрально-Східної Європи : матеріали «круглого столу», Київ, 20–22 грудня 1996 р. – К., 1997. – С. 88–94.
10. Срібняк І. Полонені вояки-українці царської армії в Німеччині та Австро-Угорщині в часі Першої світової війни й формування українських військових частин : дис. ... д-ра філософії Українського Вільного Університету / І. Срібняк. – Мюнхен, 1996. – 344 с.
11. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.) / І. Срібняк. – К. : Київський держ. лінг. ун-т, 1999. – 296 с.
12. Патер І. Союз Визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
13. Патер І. Союз визволення України і Туреччина / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 2006–2007. – Вип. 15. – С. 636–644.
14. Адамович С. Українсько-турецьке військове співробітництво в роки Першої світової війни / С. Адамович // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Т., 2002. – Вип. 2. – С. 114–118.
15. Таравська Я. В. «Турецький напрям» у діяльності Союзу Визволення України на початку Першої світової війни / Я. В. Таравська // Українська орієнталістика : зб. наук. праць викл. та студ. Інституту східних мов Київського нац. лінгв. ун-ту. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 34–35.
16. Сергійчук Б. Відновлення українсько-турецьких відносин на початку ХХ століття / Б. Сергійчук // Зовнішні справи. – К., 2013. – № 8. – С. 60–63.
17. Скоропис О. Мої «злочини» / О. Скоропис // Хліборобська Україна. – 1921. – Зб. 2–4. – С. 205–235.
18. Вістник Союзу Визволення України. – Відень, 1914. – 5 жовтня. – Ч. 1. – С. 1–2.
19. Вістник Союзу Визволення України. – Відень, 1914. – 27 жовтня. – Ч. 2. – С. 9.
20. Несук М. Турецько-українські відносини у 1918–1921 рр. / М. Несук // Українська державність у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз). – К., 1996. – С. 231–236.

Одержано редакцією 11.12.2014

Прийнято до публікації 25.12.2014

Анотація. *Липач В.О. Организационно-представительская деятельность Союза Освобождения Украины в Османской империи (сентябрь–декабрь 1914 г.). В статье проанализировано некоторые аспекты организационно-представительской деятельности Союза освобождения Украины на территориях Османской империи на начальном этапе первой мировой войны. Рассмотрено работу постоянной миссии Союза в Стамбуле, в частности её издательские проекты, а также усилия по формированию позитивного восприятия правительством Османской империи идеи восстановления украинской государственности.*

Ключевые слова: *Союз освобождения Украины, Османская империя, украинское освободительное движение, декларация, воззвание.*

Lipach V. Organizational and legislative activity of the Union of liberation of Ukraine in the Ottoman Empire. *The article deals with some aspects of organizational and legislative activities*

of the Union of liberation of Ukraine (SVU) on the territory of the Ottoman Empire at the beginning of World War I. The activities of the Permanent Mission of the Union in Istanbul, in particular its publishing projects, as well as measures for the formation of a positive perception of the Government of the Ottoman Empire, the idea of Ukrainian statehood recovery. The article traced the process of gradual change in attitude of the political elites of the Ottoman Empire to the Ukrainian question. The most important achievements of the SVU during the period of its existence were mentioned. The author analyses the views of several researchers of this problem, in particular, Ukrainian, German, and Austrian scientists. Material update estimates of modern scholars that helps comprehensively consider the perspective of the subject and to formulate general conclusions concerning the organizational and legislative activities of the Union of liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the first world war. It is noted that activity of the SVU played a key role in the process of international recognition of the independent Ukraine and the European Community and establishing relations with the Ottoman Empire, which in turn actively supported the Union of liberation of Ukraine.

Key words: Union for the Liberation of Ukraine, the Ottoman Empire, the Ukrainian national movement, declaration, proclamation.

УДК 94(477)“19”:334

І. А. Фареній

ДІЯЛЬНІСТЬ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається діяльність всесвітньовідомого кооперативного діяча, названого «артільним батьком», Миколи Васильовича Левитського в роки першої світової війни. Вона пов'язана з ремісничими артільми Єлисаветграду, які в даний період під керівництвом Левитського виготовляли десятки тисяч пар чобіт та черевик для поранених у госпіталях, сотні тисяч кашкетів і комплектів білизни. Також «артільний батько» займався широкою організаційною роботою, спрямованою на законодавче забезпечення виробничої кооперації та створення всеукраїнських кооперативних союзів.

Ключові слова: М.В.Левитський, кооперативний рух, артіль, Перша світова війна.

Постановка проблеми. Періоди воєнного протистояння не вичерпуються лише подіями на фронтах та суцільною мілітаризацією суспільства. Війна не здатна припинити розвиток усієї сукупності складових людського життя. Серед сфер суспільного буття, без якої вочевидь соціум не може існувати, – економічна діяльність людей. У представленій розвідці пропонується поглянути на одну з його складових – кооперативне господарювання доби першої світової війни, пов'язане з всесвітньовідомим українським кооператором, названим «артільним батьком», Миколою Васильовичем Левитським.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Миколи Левитського в науковій літературі висвітлюється в основному в контексті створення наприкінці XIX ст. в Херсонській губернії землеробських артілей.

Мета представленої статті показати подальшу громадську роботу кооперативного діяча, яка припадає на період світової війни і, таким чином, розкрити і маловідому сторінку життя відомого кооператора, і продемонструвати приклад діяльності в умовах війни віддалений від мілітарної сфери.

Виклад основного матеріалу. Діяльність Левитського в роки світової війни, значною мірою, була визначена характером його кооперативної роботи напередодні її. Ще 1904 р. у Єлисаветграді він організував дві артілі чоботарів. Вони об'єднали 200 ремісників з близько 50 верстатами. Левитський докладав до налагодження їхньої діяльності чимало зусиль і був керівником єлисаветградських ремісничих артілей. Як зазначав журнал «Вестник кустарной промышленности»: «Єлисаветград – центральне місце діяльності відомого насаджувальника артілей М. В. Левитського» [1, 98].

З самого початку існування цих кооперативів вони могли знайти місце в системі воєнного постачання збройних сил Російської імперії. Дякуючи симпатіям до артільного господарювання начальника інтендантської служби Одеського воєнного округу генерала Федорова, Левитському вдалося виклопотати артільникам замовлення на пошиття 25 тис. пар чобіт для армії, з яким вони успішно справилися [2, 44].